

**ODNOS JEZIČKOG RAZVOJA I JEZIČKIH POREMEĆAJA
KOD DJECE SA BILINGVIZMOM**

**RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE DEVELOPMENT
AND LANGUAGE DISORDERS IN CHILDREN WITH
BILINGUALISM**

Bojana Vuković¹, Slađana Čalasan¹, Andrea Vegar²

¹ Medicinski fakultet Foča, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Bosna i Hercegovina

² Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Područje jezičkog razvoja i jezičkih poremećaja kod djece sa bilingvizmom zaokuplja posebnu pažnju istraživača posljednjih godina. U ovom radu su sistematski prikazani razvoj jezičke strukture i jezički poremećaji kod djece sa bilingvizmom. Cilj nam je bio da na osnovu analize dostupne literature doprinesemo boljem razumjevanju mogućih smetnji u jezičkom razvoju kod djece koja odrastaju u bilingvalnoj sredini. Na osnovu pregleda većeg broja empirijskih i preglednih radova, možemo da kažemo da se jezički razvoj kod bilingvalne djece razmatra u poređenju sa monolingvalnim vršnjacima. Pokazano je da bilingvalna kao i monolingvalna djeca tipičnog jezičkog razvoja postepeno usvajaju sve elemente jezičke strukture, s tim što se kod bilingvizma otkrivaju određene specifičnosti u tom razvoju. Zaključeno je da je nedostatak pouzdanog instrumentarija koji bi ravnopravno procjenjivao oba jezika, s tim da se u obzir moraju uzeti mnogi drugi faktori, tip bilingvizma, sredina, kognitivni faktori i njihova reperkusija na jezički razvoj.

Gljučne reči: bilingvizam, jezički razvoj, jezički poremećaji

ABSTRACT

The field of language development and language disorders in children with bilingualism has been attracting special attention of researchers in recent years. This paper systematically presents the development of language structure and language disorders in children with bilingualism. Our goal was to contribute to a better understanding of possible language developmental disorders in children growing up in a bilingual environment. Based on a review of a large number of empirical and review papers, we can say that language development in bilingual children is always considered in comparison with monolingual peers. It has been shown that bilingual as well as monolingual children of typical language development gradually adopt all elements of the language structure, with bilingualism revealing certain specifics in that development. It was concluded that there is a lack of reliable instruments that would equally assess both languages, with many other factors having to be taken into account, the type of bilingualism, the environment, cognitive factors and their repercussion on language development.

Key words: bilingualism, language development, language disorders

UVOD

Razvoj jezika i jezički poremećaji kod djece sa bilingvizmom već duže vrijeme zaokupljaju pažnju istraživača. O ovoj temi se posebno diskutuje u oblasti lingvistike i logopedije. Iako je bilingvizam veoma rasprostranjen, većina ljudi misli da je rijedak i da je karaktersitičan za zemlje u kojima se sasvim ravnopravno koristi dva ili više jezika. Međutim, realnost je sasvim drugačija: bilingvizam je prisutan u gotovo svim zemljama svijeta, u svim slojevima društva i u svim uzrasnim skupinama; procjenjuje se da je polovina svjetske populacije bilingvalna (Grosjean, 1994). Termin bilingvizam odnosi se na korišćenje dva jezika od strane iste osobe. Bilingvalnom osobom se smatra ona osoba koja poznaje i redovno koristi dva jezika, pri čemu stepen poznavanja i način korišćenja tih jezika ne moraju biti isti (Vuković, 2011). Prema tome, pri opisivanju bilingvizma kod odraslih, autori obično uzimaju u obzir nivo ovladanosti jezicima i njihove aktivne upotrebe. Međutim, ovi kriterijumi u definisanju bilingvizma nisu primjenljivi kod djece ranog uzrasta. Jezik se intenzivno razvija u prve 2-3 godine života, tako da njihove sposobnosti u jednom ili drugom jeziku postaju očigledne tek na kasnijem uzrastu. U definisanju bilingvizma u prvih nekoliko godina života u obzir treba uzeti sledeće faktore: 1) količina izloženosti svakom jeziku i 2) uzrast na kom je dijete izloženo jezicima koje usvaja.

Što se tiče količine izloženosti, ne postoji konsenzus o tome koliko je potrebno biti izložen jeziku da bi dijete bilo bilingvalno. Drugi kriterijum se može iskoristiti za diferenciranje simultanog bilingvizma (djeca koja su veoma rano izložena usvajanju dva jezika) i sukcesivnog bilingvizma, tj. oni kojima je izloženost drugom jeziku usledila neko vrijeme nakon prvog jezika. Treba imati u vidu, međutim, da nije postavljena jasna granica. Tako, na primjer, De Houwer (2009) je definisao simultani bilingvizam kao "razvoj jezika kod male djece koja slušaju dva jezika koja im se govore od rođenja", dok drugi istraživači pomjeraju granicu, te predlažu da se u ovu grupu svrstaju djeca koja su bila izložena određenom jeziku na uzrastu od 2-3 godine (McLaughlin 2013). Podaci iz literature pokazuju da se bez obzira na tip bilingvizma, jezički razvoj bilingvalne djece uvijek poredi sa jezičkim razvojem njihovih monolingvalnih vršnjaka. Istovremeno se navode i neke razlike u jezičkom razvoju kod ove dvije grupe djece, pa tako autori navode da bilingvalna djeca pokazuju veću promjenljivost u jezičkom razvoju nego monolingvalna djeca (Bedore&Pena, 2008). Teško je napraviti jasnu razliku u slučaju bilingvizma, da li su ove promjenljivosti samo jezička razlika ili jezički poremećaj. Važno je napomenuti da neka djeca iz kulturno različitih okruženja imaju jezički poremećaj, odnosno nema razloga da ova prevalencija bude manja u drugim zemljama i među drugim kulturama. Međutim, neka djeca koja su preporučena za procjenu nemaju jezički poremećaj, samo ograničeno vrijeme izloženosti jeziku. Jasno je da je svijest o različitim kulturama i sličnostima, kao i razlika između monolingvalne i bilingvalne djece, ključna u otkrivanju da li djeca ispoljavaju jezički poremećaj ili jezičku razliku. U ovom domenu još uvijek ima niz otvorenih pitanja i

nedoumica počev od utvrđivanja jezičke dominantnosti, procjene jezičkog funkcionisanja (izbora testova, dostupnost bilingvalnog kadra koji će sprovesti procjenu), kao i programa i konteksta intervencije. S obzrom na to, u ovom radu je dat pregled istraživanja o jezičkom razvoju i jezičkim poremećajima kod bilingvalne djece. Cilj ovog rada je istaći specifičnosti jezičkog razvoja i jezičkih poremećaja kod bilingvalne djece u poređenju sa monolingvalnom djecom.

RAZVOJ JEZIČKE STRUKTURE KOD BILINGVALNE DJECE

U literaturi je široko prihvaćen stav da bilingvalna djeca počinju da diferenciraju jezičke sisteme prije druge godine (Keshavarz i Ingram 2002). Takođe se smatra, da ta dva sistema djeluju jedan na drugi, mada nivo njihove interakcije nije jasan. Da bi objasnili interakciju između jezika, Paradis i Genesee (1996) su predložili tri hipoteze o usvajanju dva jezička sistema kod bilingvalne djece: hipotezu deceleracije, hipotezu akceleracije i hipotezu transfera. Hipoteza deceleracije (hipoteza kašnjenja) predviđa da se kod bilingvalne djece ponekad uočava sporiji tempo usvajanja određenog jezičkog obilježja u poređenju sa njihovim monolingvalnim vršnjacima (Fabiano-Smith&Goldstein, 2010). Na primjer, Gildersleeve-Neumann et al., (2008) su utvrdili sporije usvajanje engleske fonologije kod trogodišnjaka, koja su pored engleskog, govorili i španski jezik. Ovakvi rezultati pružaju dokaze o sporijem sticanju nekih fonoloških vještina kod bilingvalne djece u poređenju sa monolingvalnim vršnjacima, što ide u prilog hipotezi deceleracije bilingvalnog fonološkog razvoja. Međutim, prema hipotezi akceleracije, bilingvalna djeca ponekad pokazuju brži tempo razvoja fonoloških sposobnosti u poređenju sa monolingvalnim vršnjacima. Kada je u pitanju hipoteza transfera, ona je potvrđena u većem broju studija koje su ispitivale razvoj fonoloških sposobnosti kod bilingvalne djece (Fabiano- Smith & Goldstein, 2005; Keshavarz & Ingram, 2002). Pojam transfer podrazumjeva pojavu izgovora ili obrazaca izgovora specifičnih za jedan jezik u drugom jezičkom kontekstu. Kada se odvijaju dvosmjerno, takav prenos se naziva unakrsnim jezičkim efektom i dokaz je interakcije između dva jezika kod bilingvalnih osoba.

Na osnovu datog pregleda razvoja fonoloških sposobnosti, izvodi se zaključak da je moguće da bilingvalno dijete razvije dva odvojena fonološka podsistema. Takođe, nije ujednačena dinamika sticanja fonoloških sposobnosti u dva jezika koja dijete usvaja paralelno. Varijacije se mogu uočiti shodno izloženosti jeziku i predominaciji određenog jezika. Studije ovog tipa pokazuju i to da paralelan razvoj dva fonološka podsistema mogu uticati jedan na drugi. Drugim rječima, bilingvalno dijete može koristiti određene foneme jednog jezika kada govori na drugom jeziku i obrnuto.

Uloga leksikona u razvoju jezika i pismenosti nameće se kao centralna tema u proučavanju bilingvizma. Uprkos brojnim istraživanjima, ostaje nejasno šta razlikuje rane faze bilingvalnog i monolingvalnog leksičkog razvoja. S druge strane, ispitivanja kod

djece osnovnoškolskog uzrasta su pokazala da postoji razlika u obimu ekspresivnog i receptivnog leksikona između monolingvalne i bilingvalne djece (Bialystok et al., 2010). Podaci ukazuju da monolingvalna djeca imaju razvijeniji vokabular od bilingvalne. Slični rezultati utvrđeni su i kod odraslih osoba, prema kojima monolingvalne osobe također imaju razvijeniji vokabular od bilingvalnih (Perani et al., 2003). Takođe je utvrđeno da bilingvalne osobe ispoljavaju veće teškoće prilikom izbora riječi u poređenju sa monolingvalnim osobama (Gollan et al., 2005). Nađeno je i to da su bilingvalna djeca i odrasli manje tačni i sporiji na zadacima imenovanja slika u poređenju sa monolingvalnom djecom i odraslim osobama (Ivanova i Costa, 2008). U traganju za odgovorom na pitanje šta se nalazi u osnovi ovih razlika, iskristalisao se stav da se razlike u obimu vokabulara i pristupu leksičkim jedinicama mogu pripisati iskustvenim razlikama u procesima usvajanja i upotrebe jezika (Sheng et al., 2006). Dokazi o razlikama u razvoju vokabulara kod bilingvalne i monolingvalne djece se razlikuju, zavisno od starosti kao i toga da li se ispituje receptivni ili ekspresivni vokabular. Na primjer, u velikim uzorcima djece predškolskog i školskog uzrasta utvrđen je manji obim receptivnog vokabulara kod bilingvalne u poređenju sa monolingvalnom djecom (Bialystok et al., 2010). Interesantno je da neki podaci pokazuju da, bilingvalna djeca školskog uzrasta imaju manji obim ekspresivnog vokabulara od njihovih monolingvalnih vršnjaka (Yan & Nicoladis, 2009).

Razvoj rječnika kod bilingvalne djece u cijelini gledano, odvija se po istim principima kao i kod monolingvalne djece i ima sličnu vremensku putanju kao kod monolingvalnih vršnjaka. Činjenica je, međutim, da su bilingvalna djeca izložena i određenim specifičnostima, tako da se rječnik svakog jezika koji dijete usvaja može odvijati svojim ritmom.

Kada su u pitanju pragmatske sposobnosti, različitost u pragmatskoj kompetenciji bilingvalne djece povezana je sa njihovim metakognitivnim sposobnostima, poput teorije uma, koja se razvija na predškolskom uzrastu. To sugerise da metakognitivne sposobnosti i teorija uma predstavljaju važne vještine za razvoj pragmatskih sposobnosti kod djece. Dalja istraživanja bi trebala usmjeriti na utvrđivanje odnosa razvoja pomenutih vještina (metakognitivne sposobnosti sa sposobnošću upotrebe jezika kod bilingvalne djece).

JEZIČKI POREMEĆAJ I BILINGVIZAM

Kao i kod drugih poremećaja psihičkog razvoja, jednu od teškoća u dijagnostikovanju jezičkog poremećaja predstavlja diferenciranje poremećaja od normalnih varijacija u razvoju (Vuković, 2015). Ova teškoća posebno dolazi do izražaja u populaciji bilingvalne djece. Zbog toga jezički poremećaji kod bilingvalne djece često ostaju neprepoznati ili se pogrešno dijagnostikuju. Prema podacima iz literature, teškoće u otkivanju jezičkih poremećaja kod bilingvalne djece nastaju iz više razloga. Kao

prvo, još uvek ne postoje ujednačeni stavovi u pogledu načina ranog sukcesivnog sticanja dva jezika, iako su dokumentovane oscilacije u upotrebi usvojenih jezičkih vještina. Drugo, relativno je mali broj standardizovanih instrumenata za identifikaciju jezičkih smetnji kod bilingvalne djece. Većina jezika pri standardizaciji testova za ispitivanje jezičkih poremećaja uzimaju norme tipične za monolingvnu djecu, dok je malo standardizovanih testova za procjenu jezičkog poremećaja kod bilingvalnog djeteta, osim u njemačkom jeziku (Schulz & Tracy, 2011). Pored toga se još uvek osjeća nedostatak jasno izdiferenciranih kliničkih markera za razlikovanje bilingvalne djece sa smetnjama u jezičkom razvoju od bilingvalnih vršnjaka bez jezičkih smetnji. Studije usmjerene na praćenje jezičkog razvoja kod bilingvalne djece ukazuju da oni imaju isti razvojni pravac, kao i njihovi monolingvalni vršnjaci, uz pojavu određenih specifičnosti. Tako na primer, većina studija pokazuje da bilingvalna djeca ovladaju istim brojem riječi na istim uzrasnim nivoima kao i njihovi monolingvalni vršnjaci (Holovka et al., 2002; Pearson et al., 1995). Takođe, bilingvalna djeca mogu da variraju u pogledu usvojenog broja riječi, zavisno od količine izloženosti svakom jeziku (Marchman et al., 2004). S obzirom na to, u nekim fazama razvoja, njihove jezičke sposobnosti su slične jezičkim sposobnostima djece sa poremećajima u govorno-jezičkom razvoju. Iz tog razloga je klinički veoma značajno da se jasno definišu razvojni obrasci sticanja jezika kod bilingvalne djece. Prema nekim istraživačima, bilingvalna djeca istovremeno prolaze kroz dvije faze usvajanja jezika (Fierro-Cobas & Chan, 2001). Prva faza obuhvata neizdiferenciran jezički sistem u kojem su prisutni elementi oba jezika, a u drugoj fazi dva jezika počinju da funkcionišu kao odvojeni sistemi. Smatra se da od rođenja do prve godine života, djeca u bilingvalnoj sredini prolaze sve faze kao i monolingvalna djeca, tj. vokalizacija, gukanje i brbljanje. Pojava prve riječi se javlja između devetog i petnaestog mjeseca, mada se prve riječi mogu pojaviti i malo kasnije, što nije zabrinjavajuće osim ako dijete proizvodi manje od jedne nove riječi na nedeljnom nivou. Takođe, djeca koja uče jezik u bilingvalnom okruženju koriste slične strategije u organizaciji sopstvenog leksičkog sistema kao i djeca iz monolingvalne sredine. S obzirom da većina autora smatra da su od prve do druge godine života jezici još uvek neizdiferencirani pa se javlja spajanje jezika (eng. *language blend*) što znači da su dijelovi riječi iz jednog jezika spojeni s delovima riječi iz drugog jezika, moglo bi se očekivati da bilingvalna djeca mogu imati jezičke smetnje, samo ako su usvojila manje od dvadeset riječi sveukupno u oba jezika do dvadesetog mjeseca života. Kako između druge i treće godine dolazi do mješanja jezika zbog distribuiranog leksičkog repertoara uočava se preklapanje riječi, ali i pojava riječi specifičnih za svaki jezik (Quick, et al., 2018). Ova zapažanja se odnose na upotrebu riječi iz oba jezika u istoj rečenici. Sa četiri godine dijete ulazi u drugu fazu usvajanja jezika što znači da počinje koristiti oba jezika kao odvojene sisteme (Fierro-Cobas & Chan, 2001).

Poremećaji razvoja jezika kod bilingvalne djece tek odskora privlače pažnju istraživača. Kako bi rasvijetlili prirodu ovih problema, autori sugerišu da ih je potrebno poređiti sa urednim jezičkim razvojem bilingvalne djece. Takođe su primetili da je drugi

jezik u dvostruko nepovoljnijem položaju u odnosu na prvi (Kay-Raining Bird et al., 2016). Važno je i procijeniti vještine koje su procjenjivane i u istraživanjima čiji su ispitanici monolingvalna djeca sa jezičkim poremećajem, kao što je govorna percepcija, govorna produkcija, fonologija, leksičko-semantičke i morfosintaktičke vještine (van Veerdenburg et al., 2006). Istraživanja jezičkih sposobnosti pokazuju da su sposobnosti djece sa jezičkim poremećajem ispod njihove kalendarske dobi i nesrazmjerno su pogođene u poređenju sa razvojem njihovih drugih nejezičkih vještina (Vuković et al., 2010). U oblasti poremećaja u razvoju govora i jezika, često se ističu teškoće u identifikaciji jezičkih teškoća kod bilingvalne djece (Crutchlei et al., 1997). Naime, istraživačima je postalo sasvim jasno da je za ispitivanje oba jezika bilingvalne djece sa jezičkim teškoćama potrebno razumjeti načine na koji se jezički poremećaji mogu manifestovati u ovoj populaciji. U tom smislu navodimo neke podatke koji doprinose razumjevanju ovog pitanja. Moguće je da bilingvalna djeca dobro vladaju vokabularom svoja dva jezika, tako da ispitivanje samo jednog jezika može podcjeniti njihovu jezičku sposobnost. S druge strane, kada se ispituju oba jezika, primjećuje se deficit vokabulara i na jednom i na drugom jeziku ukoliko djeca imaju jezički poremećaj (Thordardottir et al., 1997). U tom smislu, interesantno je navesti i studiju u oblasti semantike koju je objavio Ambert (1986), a u kojoj su utvrđene greške pri korišćenju riječi kod bilingvalnih ispitanika školskog uzrasta, što sugerise na loše razumjevanje značenja riječi i moguće teškoće u njihovom pronalaženju. Kašnjenja u leksičko-semantičkom razvoju, u skladu sa su opisima jezičkog razvoja zasnovanih na modelima jezičke obrade. Model obrade jezika sugerise to da djeca imaju poteškoća sa učenjem jezika jer obrađuju jezičke informacije (npr. slušne i možda vizuelne informacije) manje efikasno od svojih vršnjaka koji imaju tipičan jezički razvoj (Ellis Veismer & Evans, 2002). Međutim, semantičke poteškoće sa kojima se suočavaju djeca ne odnose se samo na smanjen nivo vokabulara. Pored malog fonda riječi, kod ove djece su utvrđene i teškoće u vezi sa razumevanjem značenja riječi, pronalaženje riječi, što sve zajedno ukazuje na deficite u modelu obrade jezika. Pored malog fonda riječi, kod ove djece su utvrđene i teškoće u vezi sa razumjevanjem značenja riječi, pronalaženjem riječi, što sve zajedno ukazuje na deficite u modelu obrade jezika. Sa kliničkog aspekta je važan podatak da se kod dijagnostikovanja jezičkog poremećaja kod bilingvalne djece opisuju slične teškoće u svim jezicima. Prema tome, deficiti u oblasti semantike mogu predstavljati značajan klinički marker za prepoznavanje poremećaja u razvoju jezika kod bilingvalne djece. U oblasti morfologije i sinatakse, kod bilingvalne djece su takođe utvrđene greške koje su uporedive sa monolingvalnim govornicima. Tako na primjer, navodimo istraživanje Hakansson et al., (2003) koje je sprovedeno na bilingvalnoj djeci predškolskog uzrasta koja su govorila švedski i arapski jezik. U studiju su bile uključene dvije grupe djece, od kojih su jednu činila djeca sa poremećajima u razvoju jezika, a drugu grupu djeca urednog govorno-jezičkog razvoja. Rezultati ove studije su pokazali da su djeca sa jezičkim poremećajem obično proizvela jednostavne jezičke iskaze na oba jezika, dok su djeca urednog jezičkog razvoja težila da proizvode složenije iskaze na svakom jezika. Razlike identifikovane na predškolskom

uzrastu uočene su i u kasnijem uzrastu, pri čemu su djeca sledila predviđene obrasce razvoja za svaki od dva jezika koja su usvojila (Salameh et al., 2004). Obrasci grešaka uporedivi sa uzorcima monolingvalne djece sa jezičkim poremećajem dokumentovani su detaljnije u studijama koje su se fokusirale samo na jedan od jezika bilingvalnog djeteta. Na primjer, studije sa bilingvalnom djecom sa jezičkim poremećajem koja između ostalog govore španski jezik otkrivaju da ta djeca uglavnom ispoljavaju iste greške koje prave i djeca koja govore samo španski jezik. Na španskom, ove greške se odnose na upotrebu klitika (Jacobson & Schwartz, 2002), izostavljanja određenih članova ili grešaka prilikom upotrebe roda (Restrepo & Gutierrez-Clellen, 2001), grešaka u broju i grešaka sa glagolima (Ambert, 1986). Ovi nalazi su uporedivi sa onim što su Bosch & Serra (1997) utvrdili za djecu sa jezičkim poremećajem školskog uzrasta koja govore samo španski jezik kao i greške koje ispoljavaju djeca predškolskog uzrasta u srpskom jeziku (Vuković i Stojanović, 2010). Rezultati istraživanja jezičkih smetnji kod bilingvalne djece pokazuju da ova djeca pokazuju i neke greške u jeziku koje se razlikuju od grešaka u jeziku monolingvalne djece. Tako su na primjer, Jacobson i Schwartz (2005) su utvrdili da su bilingvalna djeca pokazala dobro poznavanje prošlog glagolskog vremena u engleskom jeziku, dok su bilingvalna djeca sa jezičkim poremećajem koristila infinitivni oblik. Slično tome, studija posvećena poređenju dva sedmogodišnja bilingvalna djeteta (sa i bez jezičkog poremećaja) pokazalo je da su uprkos sličnoj izloženosti ova dva jezika, djeca pokazala različite gramatičke obrasce (Restrepo & Kruth, 2000). Prema navodima ovih autora, dijete sa jezičkim poremećajem pokazalo je veće teškoće u svom prvom jeziku nego što je to bio slučaj kod njegovog tipičnog vršnjaka, a što se manifestovalo smanjenom dužinom iskaza i agramatizmom. Dijete sa jezičkim poremećajem je znalo manje glagolskih oblika, naročito onih koji su teški za djecu sa jezičkim poremećajem (npr. prošli glagolski oblici, 3. lice jednine sadašnjeg vremena). Kao i kod leksičko-semantičkih deficita, tako i teškoće u oblasti morfologije i sinatakse se mogu djelimično objasniti modelom jezičke obrade.

Iz datog pregleda literature se zapaža da kada se morfološki deficiti uporede kod monolingvalne i bilingvalne djece sa jezičkim poremećajima, nameće se zaključak da obje grupe djece pokazuju teškoće sa istim gramatičkim oblicima. Radovi posvećeni simultanom bilingvizmu, sugerišu na zaključak da djeca ispoljavaju sličan oblik i težinu poremećaja u oba jezika. Dok o simultanom bilingvizmu nalazimo veći broj studija, sistematska istraživanja ovog tipa kod djece sa sukcesivnim bilingvizmom skoro da i ne postoje. Stoga bi buduća istraživanja trebala usmjeriti ka identifikaciji kliničkih markera poremećaja u jezičkom razvoju kod djece sa sukcesivnim bilingvizmom. Istraživanje poremećaja morfosintaktičkih sposobnosti treba bazirati na lingvističkim karaktersitikama oba jezika. Smatramo da podaci dobijeni na procjeni jezičkih performansi bilingvalne djece sa jezičkim poremećajem u poređenju sa djecom bez poremećaja u razvoju jezika, predstavljaju dragocjen materijal za kreiranje instrumenata za procjenu jezičkih sposobnosti bilingvalnih osoba. Procjena jezičkih

sposobnosti ima višestruki značaj. Kao prvo, na osnovu rezultata te procjene, bilingvalno dijete se uključuje u odgovarajuću grupu za učenje i praćenje napredovanja djeteta u sticanju drugog jezika. Drugo, primjena odgovarajućih instrumenata omogućava dijagnostikovanje smetnji i poremećaja u razvoju jezika kod bilingvalne djece. Ovaj drugi aspekt procjene je posebno značajan za naučnu oblast logopedije. Prema tome, logopedi bi trebalo da uzmu u obzir različite faktore kada postavljaju dijagnozu jezičkog poremećaja kod bilingvalnog djeteta.

ZAKLJUČAK

S obzirom da još uvijek postoji niz otvorenih pitanja u oblasti jezičkog razvoja i karakteristika jezičkog poremećaja kod bilingvalne djece, u ovom radu je dat sistematski prikaz relevantnih istraživanja (podataka) iz navedenih oblasti. Pregled relevantne literature pokazuje da je tok jezičkog razvoja kod bilingvalne djece sličan jezičkom razvoju monolingvalne djece. Većim brojem istraživanja je pokazano da bilingvalna djeca mogu da kasne u jezičkom razvoju, pri čemu se to kašnjenje obično smatra jednom od razvojnih karakteristika ove djece. Takođe se može izvesti zaključak da još uvijek nisu izdiferencirani jasni pokazatelji poremećaja u jezičkom razvoju, kao ni to da li se poremećaj ispoljava istovremeno u oba jezika. Podaci o odstupanju u jezičkom razvoju uglavnom se izvode na osnovu poređenja jezičkog razvoja bilingvalne i monolingvalne djece. Jedan od uzroka navedenih teškoća nalazi se u nedostaku adekvatnih test mjernih instrumenata kojima se istovremeno mogu procjenjivati sposobnosti u oba jezika. Procjenu jezičkih sposobnosti i identifikovanje jezičkog poremećaja kod bilingvalne djece treba bazirati na razmatranju niza faktora kao što su tip bilingvizma, sredina, kognitivni faktori i njihova reperkusija na jezički razvoj. Očekujemo da povećanje broja metodološki dobro kontrolisanih empirijskih studija kod bilingvalne djece u budućnosti doprinese potpunijem sagledavanju odnosa bilingvizma i jezičkih poremećaja. Takve studije bi imale i direktne kliničke implikacije, u smislu jasnijeg diferenciranja markera za prepoznavanje poremećaja u razvoju jezika kod djece koja su izložena sticanju dva jezika.

LITERATURA

1. Ambert, A.N. (1986). Identifying language disorders in Spanish-speakers. In A.C. Willig and H.F. Greenberg (eds) *Bilingualism and Learning Disability: Policy and Practice for Teachers and Administrators* (pp. 1533). New York: American Library Publishing.
2. Bedore, L. M., & Peña, E. D. (2008). Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(1), 1–29.

3. Bialystok, E., Luk, G., Peets, K. F., & Yang, S. (2010). Receptive vocabulary differences in monolingual and bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 13, 525–531.
4. Bosch, L. and Serra, M. (1997). Grammatical morphology deficits of Spanish-speaking children with specific language impairment. In A. Baker, M. Beers, G. Bol, J. deJong and G. Leemans (eds) *Child Language Disorders in a Cross-linguistic Perspective: Proceedings of the Fourth Symposium of the European Group on Child Language Disorders* (pp. 33-45). Amsterdam: Institute for General Linguistics at the University of Amsterdam.
5. Crutchley, A., Conti-Ramsden, G. and Botting, N. (1997). Bilingual children with specific language impairment and standardized assessments: Preliminary findings from a study of children in language units. *International Journal of Bilingualism* 1 (2), 117-134.
6. De Houwer, A. (2009). Bilingual first language acquisition. *Multilingual Matters*
7. De Houwer, A., Bornstein, M. H., & Leach, D. B. (2005). Assessing early communicative ability: A cross-reporter cumulative score for the MacArthur CDI. *Journal of Child Language*, 32, 735–758.
8. Ellis Weismer, S. and Evans, J.L. (2002). The role of processing limitations in early identification of specific language impairment. *Topics in Language Disorders*, 22 (3), 15-29.
9. Fabiano, L., and B. Goldstein. (2005). Phonological cross-linguistic effects in bilingual Spanish-English speaking children. *Journal of Multilingual Communication Disorders*, 3 (1), 56-63.
10. Fabiano-Smith, L., & Goldstein, B. A. (2010). Phonological acquisition in bilingual Spanish-English speaking children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*.
11. Fierro-Cobas, V., Chan, E. (2001). Language development in bilingual children: A primer for pediatricians. *Contemporary Pediatrics*, 18 (7), 79-98.
12. Gildersleeve-Neumann, C., E. Kester, B. Davis, and E. Pen˜ a. (2008). English speech sound development in preschool-aged children from bilingual Spanish-English environments. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*.
13. Gollan, T. H., Montoya, R. I., Fennema-Notestine, C., & Morris, S. K. (2005). Bilingualism affects picture naming but not picture classification. *Memory & Cognition*, 33, 1220–1234.
14. Grosjean, F. (1994). Individual bilingualism. *The encyclopedia of language and linguistics*, 3, 1656-1660.
15. Hakansson, G., Salameh, E-K. and Nettelbladt, U. (2003). Measuring language development in bilingual children: Swedish-Arabic children with and without language impairment. *Linguistics*, 41 (2), 255-288

16. Holowka, S., Brosseau-Lapre, F. and Petitto, L.A. (2002) Semantic and conceptual knowledge underlying bilingual babies' first signs and words. *Language Learning* 52, 205-262.
17. Ivanova, I., & Costa, A. (2008). Does bilingualism hamper lexical access in highly-proficient bilinguals? *Acta Psychologica*, 127, 277–288.
18. Jacobson, P.F. and Schwartz, R.G. (2002). Morphology in incipient bilingual Spanish-speaking preschool children with specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 23 (1), 23-41.
19. Jacobson, P.F. and Schwartz, R.G. (2005). English past tense use in bilingual children with language impairment. *American Journal of Speech Language Pathology* 14 (4), 313-323.
20. Kay-Raining Bird, E., Genesee, F., & Verhoeven, L. (2016). Bilingualism in children with developmental disorders: A narrative review. *Journal of Communicative Disorders*, 63, 1–14.
21. Keshavarz, M., and D. Ingram. (2002). The early phonological development of a Farsi English bilingual child. *International Journal of Bilingualism* 6, 255-69.
22. Marchman, V.A., Martí nez-Sussmann, C. and Dale, P.S. (2004). The language-specific nature of grammatical development: Evidence from bilingual language learners. *Developmental Science* 7, 212-224.
23. McLaughlin, B. (2013). Second language acquisition in childhood: Volume 2: School-age Children. Psychology Press. measure with Spanish-speaking children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 49, 1209–1223.
24. Paradis, J., & Genesee, F. (1996). Syntactic acquisition in bilingual children: Autonomous or interdependent? *Studies in Second Language Acquisition*, 18, 1–25.
25. Pearson, B.Z., Fernandez, S.C. and Oller, D.K. (1995). Cross-language synonyms in the lexicons of bilingual infants: One language or two? *Journal of Child Language*, 22 (2), 345-368.
26. Perani, D., Abutalebi, J., Paulesu, E., Brambati, S., Scifo, P., Cappa, S. F., & Fazio, F. (2003). The role of age of acquisition and language usage in early, high-proficient bilinguals: An fMRI study during verbal fluency. *Human Brain Mapping*, 19, 170–182.
27. Quick, A. E., Lieven, E., Backus, A., & Tomasello, M. (2018). Constructively combining languages: The use of code-mixing in German-English bilingual child language acquisition. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 8(3), 393-409.
28. Restrepo, M. A., & Kruth, K. (2000). Grammatical characteristics of a Spanish-English bilingual child with specific language impairment. *Communication Disorders Quarterly*, 21(2), 66-76.
29. Restrepo, M.A. and Gutierrez-Clellen, V. (2001). Article use in Spanish-speaking children with specific language impairment. *Journal of Child Language*, 28 (2), 433-452.

30. Salameh, E.-K., Hakansson, G. and Nettelblatt, U. (2004). Developmental perspectives on bilingual Swedish-Arabic children with and without language impairment: A longitudinal study. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 39 (1), 65-91.
31. Schulz, P., & Tracy, R. (2011). *LiSe-DaZ: Linguistische Sprachstandserhebung-Deutsch als Zweitsprache*. Hogrefe.
32. Sheng, L., McGregor, K. K., & Marian, V. (2006). Lexical-semantic organization in bilingual children: Evidence from a repeated word association task. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 572-587
33. Thordardottir, E.T., Ellis Weismer, S. and Smith, M.E. (1997) Vocabulary learning in bilingual and monolingual clinical intervention. *Child Language Teaching & Therapy*, 13 (3), 215-227.
34. Van Weerdenburg, M., Verhoeven, L., & van Balkom, H. (2006). Towards a typology of specific language impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(2), 176-189.
35. Vuković M. (2015). *Diferencijalna dijagnoza jezičkih poremećaja kod djece*. Beograd. Udruženje logopeda Srbije.
36. Vuković M., Stojanović, V (2011). Characterising developmental language impairment in Serbian-speaking children: a preliminary investigation. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 25 (3), 187-197.
37. Vuković, M. (2011). *Afaziologija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
38. Vukovic, M., Vukovic, I., & Stojanovic, V. (2010). Investigation of language and motor skills in Serbian speaking children with specific language impairment and in typically developing children. *Research in developmental disabilities*, 31 (6), 1633-1644.
39. Yan, S., & Nicoladis, E. (2009). Finding le mot juste: Differences between bilingual and monolingual children's lexical access in comprehension and production. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12, 323-323.